

# VIGILIA

2019 / 5



*A vallás alakváltozásai és torzulásai*

GÖRFÖL TIBOR: A vallás alakváltozásai korunkban

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS: Vallások árnyékokkal

SZEMELYACZ JANOS: Mesterséges mennyországok

SZILARDI RÉKA: Az újpogány vallások természetéről

Czigány György, Fecske Csaba, Halmai Tamás,  
Lázár Bence András, Markó Béla és Villányi László versei

TÓTH KRISZTINA: Fényképek

BRANCZEIZ ANNA: Székely Magda Éden című kötetéről

Beszélgetés Kun Árpáddal

84. évfolyam	VIGILIA	Május
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Élő és éltető emlékezés	321
<b>A VALLÁS ALAKVÁLTOZÁSAI ÉS TORZULÁSAI</b>		
GÖRFÖL TIBOR:	A vallás alakváltozásai korunkban	322
MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS:	Vallások árnyékokkal	332
SZEMELYÁCS JÁNOS:	Mesterséges mennyországok	341
<b>SZÉP/ÍRÁS</b>		
GÖMÖRI GYÖRGY:	Bevezető egy Herbert-vershez	348
ZBIGNIEW HERBERT:	A völgy torkolatánál ( <i>vers</i> )	349
CZIGÁNY GYÖRGY:	Érem; Egysoros versek ( <i>versek</i> )	351
BRANCZEIZ ANNA:	„Irtóztató szégyen volt egy lánynak...” Szégyennarratívák Székely Magda <i>Éden</i> című kötetében ( <i>tanulmány</i> )	352
LÁZÁR BENCE ANDRÁS:	Angelus Domini; Álomfejtés; Imával kezdődik ( <i>versek</i> )	359
HALMAI TAMÁS:	Előfeledések (I–V.) ( <i>versek</i> )	361
TÓTH KRISZTINA:	Fényképek ( <i>regényrészlet</i> )	363
MARKÓ BÉLA:	Örökkévaló ( <i>vers</i> )	366
FECSCKE CSABA:	Tapló a fán; Telihold; Ágyad mellett; Nézhetem ( <i>versek</i> )	367
VILLÁNYI LÁSZLÓ:	nálunk éjszakázik; bólintgat felénk ( <i>versek</i> )	369
<b>A VIGILIA BESZÉLGETÉSE</b>		
VÖRÖS ISTVÁN:	Kun Árpáddal	370
<b>MAI MEDITÁCIÓK</b>		
GÁSPÁR CSABA LÁSZLÓ:	Tudás/Bölcsesség. Egy könyv margójára	376
<b>EGYHÁZ A VILÁGBAN</b>		
SZILÁRDI RÉKA:	Az újpogány vallások természetéről	383
<b>SZÉP/MŰVÉSZET</b>		
KOVALOVSKY MÁRTA:	Gémes Péter: Vízvonal	387
SÁRKÖZY PÉTER:	Prokopp Mária laudációja	388
<b>KRITIKA</b>		
PUSKÁS ATTILA:	Görföl Tibor: <i>A kritika hangja és a valóság szeretete. A kereszténység korunk európai kultúrájában</i>	390
<b>SZEMLE</b>		
	(részletes tartalom a hátsó borítón)	393

# Vallások árnyékokkal

1957-ben született. Teológus, vallástudós, kommunikációkutató, a Szegedi Tudományegyetem BTK Vallástudományi Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára.

Az igazi vallás és az álvallás, a konstruktív vallási közösségek és a destruktívak közötti különbségtétel nem csupán az egyház számára lényeges, hanem a vallások követői, és nem különben a vallások gazdag kínálatában eligazodni szándékozó, úgynevezett keresők számára is. Sokan, joggal, úgy vélik, hogy az ember születésénél fogva istenkereső, a transzcendensre nyitott lény, s erre az isten- és vallásigényre az emberiség történetében és jelenében számos isten- és valláskínálat felel. Valamely vallás követője számára az igazi és az ál közötti megkülönböztetésben a legfőbb kritérium a saját vallás tanításai, szokásai és hivatalos vagy hiteles képviselőinek szavai. Igaz az, ami egybevág a sajáttal, de legalábbis érdemben hasonlít rá. A legáltalánosabb és talán legegyszerűbb megkülönböztetés így hangzik: ami Istentől van, az igaz vallás, ami pedig emberi alkotás, az hamis. Bármennyire is plasztikusnak tűnik ez az alapállás, megfelelnek arról, hogy a vallás emberi alkotás, törekvés az isten megfelelő tiszteletére, a vele való kapcsolat fenntartására és újratereztetésére. A vallást úgy is definiálhatjuk, mint átfogó eszmét a szentről, és ettől inspirált, erre alapuló válaszcselekvést. Amikor a vallások és a vallási közösségek között a valódiság és hitelesség vonatkozásában különbséget akarunk tenni, legfontosabb azoknak a szempontoknak a tisztázása, amelyek mentén a különbséget megtehetjük. S ha nem elégszünk meg a saját vallási közösségtől vagy egyháztól való eltérés kritériumával, akkor késznek kell lennünk a megkülönböztetések megkülönböztetésére, s arra is, hogy az igazság és hamisság közötti határvonal nem a vallási közösségek között, hanem azokon belül húzódik. Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy néhány megkülönböztetési logikát mutassak be többféle tudományt segítségül hívva, s remélve, hogy ezek eszközül szolgálhatnak a zavarba ejtő vallási sokféleségben való eligazodáshoz.

## *A homunkulusz fejünkre nő*

Kissé talán távolinak tűnik, de azzal kezdeném, hogy a középkori alkímia egyik fantáziája szerint különböző vegyületekből lehetséges embert alkotni. Goethe a *Faust*-ban szerepeltet egy Homunkuluszt, aki lombikban jött a világra.

„Dőrének látszik a nagy terv előbb, / de mi szemébe nevetünk a sorsnak, / s majd gondolkodni képes agyvelőt / gondolkodó is létrehozhat.” A lombikban született emberféle megszólal és cselekszik, de végül Mefisztó így összegzi véleményét róla: „A saját teremtményeink / végül is a fejünkre nőnek” (Jékely Zoltán fordítása).

A homunkulusz a teremtő Istennel szemben a teremtő ember kapacitását igazoló lény. Amit az ember alkot, ugyan nem egészen

ember, nem homo, hanem csak emberfeleség, homunkulusz. Hasonlóan, az ember alkotta vallás felvetése szemben áll az Isten alkotta vallás eszméjével, s amint a homunkulusz az ember fejére nőhet, ugyanúgy az álvallás is rendelkezhet nagyobb hatással, mint a valódi vallás. Goethe gondolkodására nagy hatással volt Immanuel Kant, akire utalva belépünk a filozófiai megkülönböztetések területére.

### *Álvallási kultúrák*

A 20. századra Spengler kulturális és vallási dekadencia-felfogása általánosságban is igazolódni látszott. A valódi vallás helyét egyre inkább hatalmas befolyású álvallási rendszerek vették át, közismertebb megnevezés szerint ideológiák. Elsősorban a kommunizmus és a nacionalizmus különböző formáit tekinthetjük vallási jellegűnek, hiszen a metafizikai dimenziót leszámítva a kereszténység mutánsaiként valósították meg az átfogó világértelmezés, az etika és a közösségiség emberi és társadalmi funkcióit. John E. Smith szerint, aki e témakör elismert szakértője, a szekularizálódás folyamatáról van szó, amely úgy is felfogható, hogy a vallás meghatározó kulturális szerepét az álvallás veszi át. Ehhez az eltolódáshoz nemcsak a mélyreható gazdasági és társadalomszerkezeti változások vezettek, hanem Smith szerint az is döntő szerepet játszott, hogy a vallási intézmények és képviselők nem voltak képesek lépést tartani a gyors fordulatokkal, és sokat veszítettek relevanciájukból.

A kommunizmus vagy a nacionalizmus átfogó világértelmezést kínál és kényszerít, az élet jelentős és kevésbé jelentős fordulói számára rituális szolgálatot teljesít, határozottan leszögezi és propagálja a jó és a rossz közötti erkölcsi határvonalat, s a jelenhez viszonyítva teljesebb és fényesebb jövőt ígér. A két nagy ideológiai rendszer összehangolt intézményhálózattal rendelkezik, melyek megkövetelik és ellenőrzik az egyén lojális ragaszkodását. Funkcióit tekintve tehát a kommunizmus és a nacionalizmus is vallási jellegű kulturális és politikai rendszer. A legalapvetőbb különbség a vallás és a kvázivallás között az, hogy az utóbbi számára az az eszme, amivel szemben a tagoktól lojalitást követel, véges és feltételes, besorolódik a világról vagy önmagunkról szerzett tapasztalatok közé. Ez érvényes a kommunizmusra és a nacionalizmusra egyaránt, amelyek feltétlenséget hirdetnek és elkötelezettséget követelnek.<sup>1</sup>

<sup>1</sup>John E. Smith:

*Quasi-religions: Humanism, Marxism and Nationalism.* St. Martin's Press, New York, 1994, 7.

### *Kommunizmus*

Hatalomra jutását követően a kommunizmus sikerrel törekedett leszámolni a vallási tisztelet tárgyaival és intézményeivel. Az új rendszer a régi rendszer alternatívája akart lenni. Ezer esztendővel ezelőtt a kereszténység számolt le a pogány idollokkal. A kommunizmus új embert, új hitet, új vallást akart teremteni, megvalósítva és igazolva Goethe vízióját a homunkuluszról, az emberi teremtményről, amely az ember fejére nő. Bármelyik fordulatot is vesszük alapul, a po-

gány vallások kereszténységre fordítását vagy a kereszténység kommunizmusra fordítását, az alapvető emberi igény az idollokba vetett hitre vonatkozóan állandónak tűnik.

Maga a kommunizmus utolsó szakaszában egyenesen törekedett a kereszténységtől eltérő kvázi-vallási ideológiákat támogatni. A Szovjetunió viszonyait elemezve különösen is feltűnő, hogy az egyébként szigorúan vallásellenes cenzúra hogyan támogatta Nostradamus, Blavatsky vagy Hubbard műveinek megjelenését, valamint távolkeleti vallások és azokra visszanyúló új vallási mozgalmak alapkönyveit. Az újságokban és magazinokban egyre csak szaporodtak a nem-keresztény misztikusokról, az alternatív orvoslásról, a megmagyarázhatatlan természeti jelenségekről és hasonlókról való híradások. A közvélemény-kutatások pedig igazolták, hogy a lakosságnak — dacára a materialista világszemlélet átfogó és erőszakos propagandájának — a telepátiára, horoszkópra, boszorkányságra, amuletekre és számos népi hiedelemre nagy igénye van.<sup>2</sup>

<sup>2</sup>Stephen White – Ian McAllister – Olga Krysztanovskaya: *Religion and politics in Postcommunist Russia. Religion, State and Society* 22 (1994), 73–88, 77.

### *Nacionalizmus*

A nacionalizmus vonatkozásában érdemes Ernest Renant idézni, aki egy esszéjében azt képviselte, hogy a vallás ideje immáron lejárt, s helyette a nemzet ideje érkezett el. Mindazt, amit eddig a vallás töltött be a kultúra és a társadalom életében, azt a nemzet veszi át. A nemzet ugyanis lélek és lelkeség.

„Megosztani a múlt dicsőségét és keserveit, hasonló programot megvalósítani a jövőben; annak tudatával rendelkezni, hogy egykor közösen szenvedtünk, örültünk, reménykedtünk — ez az örökség többet ér, mint a közös vám és a stratégiai követelményeknek megfelelő határok: ezt ugyanis a fajok és nyelvek sokfélesége ellenére mindenki megérti. Az imént az egykori közös szenvedésről beszélttem; igen, a közös szenvedés erősebb kapocs, mint az öröm. Nemzeti emlékeinkben a gyász becsesebb, mint a győzelem, mivelhogy kötelességeinkre figyelmeztet, közös erőfeszítésre ösztönöz.”<sup>3</sup>

<sup>3</sup>Ernest Renan: *Mi a nemzet?* Holmi 6 (1994), 1177–1188, 1180.

A nemzet és a nemzet-vallás egykor a legmodernebb eszme volt, amely többek között a vallások közötti konfliktusok áthidalását is hivatva volt elvégezni. A destruktív és békétlen vallások helyébe a konstruktív és béketeremtő pszeudo-vallást állította, amely persze az idők során maga lett újabb békétlenségek forrása. Európában elsősorban a nemzetiszocializmus okán devalválódott a nemzet-eszme, míg Amerikában Robert Bellah a nemzeti öntudatot a maga szentjeivel, kánonjával, küldetésstudatával és publikus rítusaival civil vallásnak nevezte. A kommunizmus összeomlása után a szabadság első hullámában ismét a nemzeti eszméhez és az állami szuverenitáshoz való visszanyúlás jelentette azt a „szent” forrást, amelyre támaszkodva új társadalom építhető a romokon. Ám a szabadság második hullámában különböző okok miatt diszkreditálódott a nemzet eszménye, és inkább vált a megosztottság és a szeparatizmus forrásává.

### Terapizmus

A kommunizmus bukása — legalábbis Európában — egyértelmű, a nacionalizmus is elveszítette átfogó érvényességét. Ma világviszonylatban is a legáltalánosabb pseudo-vallás a terapizmus. Philip Rieff *Triumph of the Therapeutic* című műve fogalmazza meg talán legpregnansabban azt a fordulatot, amint a vallás a pszichoterápiába hanyatlott. A hívők felálltak a gyóntatószék térdeplőjéről, és hanyatt dőltek a pszichoanalízis heverőjén. Ami a vallási viszonyok között kegyelem volt és etika, az a lélekgyógyászatban az éncentrikus elfogadás, és a morális frusztráció terápiás eszközökkel való feloldása. Sigmund Freud és Romain Roland vitája az „óceán élmény” természetéről és értelmezéséről ezt a fordulatot érzékelteti.<sup>4</sup> Ennek folyománya pedig az lett, hogy a vallási összefüggések és tapasztalatok kimerülnek a belső harmónia megteremtésében, az egész-élményre törekvésben és a személytelen numinózus tapasztalatában. Charles Taylor „*immanent frame*” felvetése kapcsolható ide, miszerint a vallás nem vált a szekularizáció áldozatává, mintha megszűnt volna, hanem a korábban transzcendensként felfogott valóság mellé arra hasonlító immanens elemek kerültek.

<sup>4</sup>Vö. Sigmund Freud:  
*Rossz közérzet a kultúrában.* Kossuth, Budapest, 1992.

A vallás és az általánosan érvényes erkölcsi rendszer hanyatlásával párhuzamosan nyert egyre nagyobb jelentőséget a terapizmus, a terápia-kultúra. A társadalmi szolidaritás, a mindennapi élet fragmentálódása és a morális kódok elbizonytalanodása a 20. század utolsó évtizedében a terápiás viszonyokban találta meg az elveszett biztonságot és bizonyosságot. Amit a korábbi kulturális korszakban a vallás jelentett, azt ebben a korszakban a terápia biztosítja. Képzett terapeuták bevonásával dönt a mai ember önmagáról, a párkapcsolatáról, gyermekneveléséről, munkahelyválasztásáról, vagy akár arról, hogyan gyászolja el szeretteit.<sup>5</sup>

<sup>5</sup>Frank Füredi:  
*Therapy culture: Cultivating vulnerability in an uncertain age.* Routledge, London – New York, 2004, 84–94.

A kortárs kultúra talán egyik legjellemzőbb vonása a bizonytalanság és a sebezhetőség, a nagy kulturális rendszerek vonatkozásában és az egyéni életvezetés vonatkozásában egyaránt. Amit egy évszázaddal ezelőtt éppen még vallási-egyházi kultúrának lehetett nevezni, amelyben a vallás a nagy és a kis kulturális és személyes rendszereket átfogó módon alapozta meg és tartotta mederben, az mára végleg elveszítette ezt az átfogó jellegét, s már nem az egészre, hanem csak valamely részre vonatkozik. S így a társadalom és a kultúra vallási alrendszeréből kiinduló leírás mindazt, amit korábban a vallás biztosított, ma álvallások által látja biztosítotttnak.

### Megkülönböztetések

#### *Kant és Spengler*

*A Vallás a tiszta ész határain belül* című művében Kant a tisztán morális szolgálatot tekinti az igaz vallás maximájának, legfőbb megkülönböztető jegyének. Ezzel szemben elvet vagy relativizál mindent, ami a történelmi vallásokban megvalósul a tanításoktól

kezdve a rítusokon át, egészen a hit bizonyos formájáig. Ez a morálcentrikus abszolút kritérium nem a vallások valamelyikéből származik, nem valamely vallási tanításnak a filozófiai rendszerbe történő beemelése, hanem Kant saját vallásfilozófiai rendszerének kulcsfogalma és egyben kritériuma is. Ami tehát nem felel meg ennek a maximának, az nem igazi vallás, hanem álvallás, nem igazi isteneszme, hanem vallási rögeszme.

<sup>6</sup>Immanuel Kant:  
*A vallás a pusztá és határain belül és más írások.* Gondolat, Budapest, 1974, 106.

„Az Istenről és lényegéről való teoretikus képzetben az ember aligha kerülheti el az antropomorfizmust, ami különben (hacsak nem befolyásolja a kötelesség fogalmait) meglehetősen ártatlan, ám Isten akaratahoz való gyakorlati viszonyunk területén és saját moralitásunk tekintetében nagyon is veszélyes; ekkor ugyanis úgy alkotunk Istent magunknak, ahogy ezt a legkönnyebbnek és számunkra legelőnyösebbnek véljük, s azt hisszük, megszabadulunk a legbenső morális érzületünkre való hatás terhes és szakadatlan fáradtságától.”<sup>6</sup>

Kant számára Isten a gyakorlati észből fakadó követelmény, miszerint az ember etikai igénye végső soron oda vezet, hogy az erkölcsileg jóra ne csak pusztá kényszerként, külsődleges megfeleléség vagy hasznosság miatt törekedjék, hanem a legfőbb jónak mint a törvény forrásának és garanciájának való megfelelésből. Szerinte az igazi vallásnak rendelkeznie kell „vallási hittel” (90.), ami az eljövendő életbe vetett hit, egyetemes egyháznak kell lennie, amely nem zárhat ki faji vagy nemzeti alapon senkit. Felfogásában az igazi vallás a kereszténységgel kezdődik. A zsidóság az ő kritériumai szerint nem is tekinthető vallásnak a fogalom teljes értelmében, mert a törvények tisztelete mellől hiányzik a vallási érzület, az orthopraxis mellől az orthodoxia.

„Eredeti mibenlétét tekintve a zsidó hit pusztán statutarisztikus törvények gyűjtőfogalma, melyre egy állami berendezkedés alapult; s az akár egyidejűleg, akár a későbbiekben hozzátoldott morális kiegészítések semmiképpen sem tartoznak a zsidósághoz mint olyanhoz. Ez utóbbi tulajdonképpen egyáltalán nem vallás, hanem pusztán az emberek bizonyos sokaságának egyesülése, akik, mivel egy különálló törzshöz tartoztak, közösséggé szerveződtek, ám pusztán politikai törvények alatt, s így nem formálódtak egyházzá. Sőt, e közösség pusztán világi állam kellett legyen, s ha kellemetlen véletlenek szétszakították, még mindig megmaradt számára az a (lényegileg hozzátartozó) politikai hit, hogy egyszer majd (a Mesiás eljövetelkor) helyre lehet állítani.”<sup>7</sup>

Spengler filozófiai rendszerében a nyugati kultúra hanyatlásában a vallás is hanyatlik, éppen azért, hogy elveszíti eredeti, átfogó jelentőségét, s már nem az istentisztelet eszköze, hanem valami más szolgálatába áll. A materializmusnak szüksége van a szellemi feszültségek oldására, melyet önmaga mitikus hangulatba ringatásával ér el. A jeles és jelentős történelmi vallási-kultikus forrásokat szabadidős foglalkozásokká alacsonyítja, élvezve, hogy ostobaságokról, irracionalitásokról vagy furcsaságokról van szó.

<sup>7</sup>Uo. 89. Kant antijudaizmusának problematikájára itt nem szükséges kitérni, itt csak a vallás filozófiai kritériumainak megvilágítására szerepel a zsidóságra vonatkozó álláspontja.

<sup>8</sup>Oswald Spengler:  
*A Nyugat alkonya. Világ-  
történeti perspektívák.*  
Noran Libro, Budapest,  
2011, 374.

„Ennek felel meg a mai európai-amerikai világ megannyi okkultista-teozófiai svindlije; az amerikai Christian Science, a hazug szalonbuddhizmus, a vallás sekélyes iparművészetei, amelyeket kultuszok formájában, gótikus, késő antik és taoista felhangokkal e világ minden táján, Németországban és Angliában, egyaránt folytatnak. Puszta játék ez csak a mítosszal, amelyben senki nem hisz, kultikus kedvtelés, amellyel a belső sivárságot szeretnék kitölteni.”<sup>8</sup>

Spengler koncepciójában az igazi és az álvallás közötti különbség elsősorban abban áll, hogy az igazi vallásnak metafizikai irányultsága van, voltaképpen szemlélődés, míg az álvallás elveszíti az Istennel való bensőséges kapcsolatot. Az álvallás legfőbb jellegzetesége nem az ateizmus vagy a vallásellenesség, hanem az eredeti vallási lényeg nélküli szemlélet és gyakorlat.

### *Az igaz vallás*

Szent Ágoston a 4. században filozófiai és teológiai igénnyel határozta meg az igaz vallás fogalmát *De vera religione* című traktátusában. A könyv Ágoston megtérését írja le, és igazolja a manicheizmusból a katolikusságba való átlépését, felhasználva a neoplatonikus filozófiai alapállást, és továbbfejlesztve teológiai érveléséhez. Az igaz vallás az egyetlen Isten elismerése és tisztelete, aki Jézus Krisztusban mutatkozott meg. Az ember vágyik a boldogságra, amit csak az igaz vallás révén, vagyis Jézus Krisztus révén érhet el. Ennek feltétele a megtérés, vagyis a felismert igazság teljes élettel való követése. Ágoston teológiai érvelése rendkívül modernnek tetszik, hiszen az emberi szükségéből indul ki, vagyis antropológiai megalapozottságú, s válasza krisztológiai. Ágoston számára a vallás nem pusztán érzelem, az istenitől való megragadottság, hanem egyben intellektuális élmény és belátás is. Az ember mindig tisztel valamit, de legmélyebb vágyait és rendeltetését csak az egyetlen igaz Isten tisztelete révén elégítheti ki.

A *De vera religione* alapján tehát a teológia alapvetően emberinek tekinti a vallási igényt, s az ember sokféle keresését, hogy igényt kielégítse. A keresztény, katolikus teológia nem áll szemben ezzel az alapvető igénnyel, és azokkal a megoldásokkal sem, melyek ezt az igényt keresztény szemszögből tekintve csak részlegesen tudják, tudhatják kielégíteni. A teljes válasz az ember kérdésére a Jézus Krisztusban adott kinyilatkoztatás és megigazulás.

Ezt az alapállást találjuk a II. Vatikáni zsinat nem keresztény vallásokról szóló nyilatkozatában, a *Nostra aetate*ban. Az emberek, írja a nyilatkozat, „a különböző vallásoktól várnak választ az emberi lét rejtélyeire”. (1) Az egyház semmit nem utasít el ezekből a vallásokból, ami szent és igaz, de „szüntelenül hirdeti és hirdetni is kell Krisztust (...), akiben az emberek megtalálják a vallásos élet teljességét, s akiben Isten mindeneket kiengesztelt önmagával”. (2) Ezt a logikát követi a 2000 éves jubileum kapcsán kiadott dokumentum is, amelyben a pszeudo-vallásokkal és a New Age-el kapcsolatban



nem az elítélésre, hanem a megerősített képzésre és a Jézus Krisztusról való hiteles tanúságtételre helyeződik a hangsúly.<sup>9</sup>

Szent II. János Pál és XVI. Benedek pápa beszédeiben néhányszor előfordul a vallással való visszaélés kifejezése, s minden alkalommal vallásközi találkozások során és az erőszak összefüggésében. A Muszlim Világliga delegációjának mondott köszöntésében (1993) Szent II. János Pál kiemelte, hogy a vallások követőinek sürgető kötelessége, hogy kiálljanak az emberi méltóság védelmében, különösen egy olyan korban, amikor az emberi család tagjai sokhelyütt súlyos veszélyek közepette élnek, és a vallással való visszaélés kísértése nagy. Ugyanígy nyilatkozott 2000-ben a kairói reptéren, hivatkozva arra, hogy a történelem számos sajnálatos példát mutat a vallással való visszaélésre, s ezért a jubileumi szentév nagy lehetőséget ad a vallások közötti együttműködésre, s ennek az erőszak-hagyománynak megbánására és megtörésére. XVI. Benedek a Zsidó Rágalmazás Elleni Liga képviselőinek mondott beszédében (2006) könyörgött azért, hogy Isten áldja meg mindazokat a törekvéseket, melyek próbálnak gátat vetni annak, hogy a gyűlölet és az erőszak legalizálására visszaéljenek a vallással.

#### *Törvényi szempontok*

Láthattuk, hogy a filozófiai megközelítések az igaz és a hamis vallás közötti különbségtétel során a metafizikára, a transzcendensre teszik a hangsúlyt. Ennek a megkülönböztetésnek hatása van a társadalmi együttélést szabályozó jogalkotásra is. Magyarországon a vallási közösségekről szóló törvény 2010-től megindult revideálási folyamata komoly szakmai, társadalmi és politikai vitát generált. A jog és a törvényhozás a vallási közösségek között kategóriákat állít fel. A legalapvetőbb megkülönböztetés az elfogadott és nem elfogadott közösségek közötti. Az elfogadott közösségeken belül pedig további kategóriák léteznek. Témánk szempontjából a leglényegesebb azoknak a kritériumoknak ismertetése, melyekkel a vallási közösségeket a hatályos törvény elkülöníti a nem vallási közösségektől. A megkülönböztetés két lépésben jelenik meg a törvényben. Egyrészt pozitív módon a törvény leszögezi, hogy mit tekint vallásnak, majd egy következő lépésben felsorolja azokat a tevékenységeket, melyek végzése önmagában nem helyezi az azt vagy azokat végző közösségeket a vallási kategóriába. (2) A vallási közösség elsődlegesen vallási tevékenység céljából jön létre és működik. (3) A vallási tevékenység olyan világnézethez kapcsolódó tevékenység, amely természetfelettire irányul, rendszerbe foglalt hitelvekkel rendelkezik, tanai a valóság egészére irányulnak, valamint sajátos magatartáskövetelményekkel az emberi személyiség egészét átfogja.

A törvény arról is rendelkezik, hogy számos tevékenység, melyet vallási közösségek is végeznek, önmagában nem tekinthető vallásinak, csak amennyiben az előbb idézett kritériumnak megfe-

lel. A hosszú listába a politikai, parapszichológiai, egészségügyi, karitatív stb. tevékenységek kerültek. A törvényhozó nyilvánvaló célja az lehetett, hogy a vallási közösségeknek biztosított sajátos jogok és kötelességek ne vonatkozhatnak bármely szervezetre vagy intézményre, amely ugyanazt a tevékenységet nem vallási motivációból, keretben vagy céllal végzi.

Mind a pozitív, mind a negatív meghatározások számos kérdést vetnek fel, melyeket itt nem tárgyalhatok, csupán annyit szükséges megjegyezni, hogy a pozitív kritériumoknak szigorú értelemben csak a keresztény egyházak felelnek meg (hiszen például a buddhizmusnak nincsenek rendszerbe foglalt hitelvei), a negatív kritériumok konkrét érvényesítése pedig szinte teljesíthetetlen feladatot ró a bíróságokra és a szakértőkre, mire megalapozottan állíthatják, hogy valamely szervezet valóban nem vallási szándékkal és céllal végez tevékenységet a közjó érdekében.

### *A destruktivitás ismérvei*

Ahhoz, hogy vallástudományi értelemben megkülönböztethessük a vallási entitásokat a nem(egészen) vallásiaktól, szükség van megalapozott és összehasonlításra gyakorlatilag is alkalmazható kritériumrendszerre. A megalapozottság kritériuma részben elméleti, miszerint a kidolgozott kategóriáknak meg kell felelniük a descartes-i maximának, vagyis világosaknak és elkülöníthetőeknek kell lenniük. Részben pedig bizonyítottnak kell lennie, hogy a kritériumok mentén az ismert vallások nagy része típusokra osztható. Az egyik ilyen vallás-kritérium rendszert Hartmut Zinser dolgozta ki. Az első kritérium az *elkülöníthetőség*, miszerint a vallás és a nem vallás közötti különbségtételnek érvényesülnie kell. A második a vallás követőinek *értelemadása*, vagyis az tekinthető teljes értelemben vallásnak, amit a követői vallásnak tekintenek. A harmadik kritérium a *kollektivitás*, hiszen az értelemadás, annak hagyománya és az ahhoz való odatartozás tudata és megvallása közösségi aktusok sorozata, még akkor is, ha egyének is végzik. Végül a negyedik kritérium az *elismertség*, negatív megfogalmazásban az önkényesség kizárása.<sup>10</sup>

Milton Yinger 1957-ben jelentette meg átfogó vallásszociológiai művét, amelyben komoly szerepet szánt a vallási közösségek tipológiája továbbfejlesztésének. A társadalomtudományi kutatások ugyanis egyre világosabbá tették, hogy az egy generációval korábban Max Weber és precízebben Ernst Troeltsch által kidolgozott egyház–szekta tipológia nem eléggé finom ahhoz, hogy a különböző vallási közösségeket szabatosan kategorizálni lehessen. Yinger ennek érdekében tovább bontotta mind az egyház, mind a szekta kategóriát. Háromféle egyházjellegű vallási intézményt különített el: egyetemes egyház, egyház és denomináció. A szekta oldalán pedig szintén háromfélét különböztetett meg: beágyazott szekta, szekta és kultusz. Az egyház–szekta séma további pontosításának

<sup>10</sup>Hartmut Zinser: *A vallás fogalma*. In Kendeffy Gábor – Kopeczky Rita (szerk.): *Vallásfogalmak sokfélesége*. KRE – L'Harmattan, Budapest, 2012, 28–41, 28–31.

<sup>11</sup>Vö. John M. Yinger: *Religion, Society, and the Individual: an Introduction to the Sociology of Religion*. Macmillan, New York, 1968.<sup>11</sup>

legfőbb szempontja a társadalomhoz való viszony volt, ami aztán a későbbi tipológiákban is jelentős szerepet játszott.<sup>11</sup>

#### *Destruktív vonások*

Időről időre felbukkan a nyilvánosságban a vallással kapcsolatban a „destruktív” jelző. Magyarországon 1990-től kezdve több hullámban is szóba került a „destruktív szekták” témaköre, később az állvallások vonatkozásában a „bizniszgyház” kifejezés. A politikai diskurzus logikájából fakadóan ezek plakatív kifejezések, bizonyos politikai erővel szembeni lojalitás és másokkal szembeni elhatárolódás eszközei. Ha elemző módon vetjük fel a kérdést, hogy milyen jellegzetességek mentén nevezhetünk valamely vallási közösséget veszélyesnek, akkor félre kell hajtunk a nyilvánosságban zajló politikai küzdelem fogalmi liánjait, és a szaktudományos elemzésekre kell koncentrálnunk. Amint fentebb már említettem, a vallással való visszaélés bármely vallási közösségben előfordulhat. A témával foglalkozó kutatók egyöntetű véleménye szerint a vallási közösségek nagyon ritkán szerveződnek kifejezetten destruktív céllal, általában bizonyos csoportlélektani folyamatok révén válnak azzá. Eileen Barker, az új vallási közösségek világszerte egyik legnevesebb kutatója szerint hat jellegzetesség együttes megléte esetén tekinthető valamely vallási közösség veszélyesnek. Szigorúan elkülönülnek a társadalomtól, a betérők gyorsan függővé válnak a mozgalom hatásától a valóság megítélésben, a kívülállókat differenciálatlanul elítélik és megbélyegzik, a betérők életéről egyre inkább csak régebbi tagok dönthetnek, a vezető isteni kiválasztottnak tekinti magát és feltétlen engedelmességet vár el, végül a vezető a közösség számára egyetlen célt tűz ki, s mindent ennek rendel alá.

A legszörnyűbb vallási szekták kutatói, mint például a *Naptemplom*, Barker kritériumai mellé elsősorban a fizikai és lelki erőszak jeleit és gyakorlatát illesztik. Kezdve onnan, hogy a közösséget elhagyókkal szemben lelki terrort alkalmaznak, egészen odáig, hogy fegyvereket halmoznak fel, és közös öngyilkosságra vagy másokkal szemben elkövetett közös erőszakra készülnek. Utóbbira volt példa az *Aum Sinrikjo* közösségnek a tokiói metróban végrehajtott gáztámadása 1995-ben, hogy úgymond megtisztítsák a szennyezett világot.

Nem adhatunk igazat annak az általános nézetnek, miszerint minden, a szokásostól sokban eltérő vallási közösségről fel kell tételezni a destruktivitást, a tagok „agymosását”, a rokonaiktól és civil foglalkozásuktól való erőszakos eltérítést. Bármely nagy vallási közösség is lehet radikális, követelheti tagjaitól a legszigorúbb önkorlátozást és engedelmességet, ami a civil világban elfogadhatatlan, sőt adott esetben büntetendő. A vallás építő és nemesítő erejével csak akkor élnek vissza, ha a tanítások és szabályok öncélúakká válnak, és már nem utalnak olyan hatalomra, amely fölötté van minden tudásnak és törvénynek.